

Varen-Varia

20^e jaargang no. 1

Herfst 2007

Inhoud

Even voorstellen	1
Sporenbank	1
Programma 2008.....	1
De varens van Terborg	2
De Varen van Noord-Scharwoude	4
Wilde Tongvarens?.....	5
Varens op Tenerife	6
Waar pakten de Hollanders hun biezen?	7

Van de bestuurstafel

Even voorstellen: Johan Roodnat

Mijn naam is Johan Roodnat en ik ondersteun het bestuur met het organiseren van uitstapjes voor onze leden.

Mijn liefde voor varens en de natuur in het algemeen komt waarschijnlijk voort uit het feit dat ik als klein stadsjongetje in de vakantie altijd naar het bos gingen en dat ik altijd verbaasd was dat na enkele weken de planten zo groot waren geworden en het gras zo lang. Dat gras vergeet ik niet zo gauw want ik moest natuurlijk meteen meehelpen met maaien. Op de lagere school hadden wij ook volkstuintjes waar de liefde voor alles wat bloeit en groeit door ervaren tuinlieden bij ons werd bijgebracht. Joke en ik hebben zelf een grote tuin op rivierklei, die wij in ruim dertig jaar hebben omgetoverd naar mijn beeld wat ik als klein jongetje had als ik op vakantie ging: een bostuin dus met veel varens.

In het najaar houden wij open dag, dus bij deze bent u uitgenodigd

Tot ziens op de ledenvergadering.

Sporenbank

Gezien het feit dat de sporenbank bijna leeg is wil ik een beroep op de leden doen om zoveel mogelijk varens sporen naar ons op te sturen. Daarbij gaat het vooral om de (sub)tropische varen soorten zoals *Leca-*

nopteris, Phlebodium, Pellaea, Asplenium, Blechnum etc.

Schroom niet en stuur alles op naar:
Rens Huibers Dwarspad 15, 1721 BP
Broek op Langedijk.

Programma 2008

Zaterdag 19 april

Voorjaarsvergadering in Hortus Leiden

Ochtend: ledenvergadering

ruilbeurs

Middag: lezing Fossiele varens

Zaterdag 24 mei

Bezoek aan de kwekerij Hessenhof te Eden, met een lezing van eigenaar Hans Kramer over bijbeplanting in een varentuin.

Zaterdag 30 augustus

Bezoek aan de tuin van Johan Roodnat

Zaterdag 27 september

Najaarsvergadering, die naast de ruilbeurs met name in het teken zal staan van het determineren van varens

Varens in het nieuws

De varens van Terborg

Peter Hovenkamp

Terborg is een klein, rustiek stadje in de Achterhoek, niet ver van Doetinchem en van de kruising van de N317 en de N818. Eerlijk gezegd had ik tot vorig jaar nog nooit van Terborg gehoord. De rust in Terborg werd vorig jaar eind November wreed verstoord toen Terborg, even, landelijke bekendheid verwierf door een paar polletjes varens. Diverse leden van de Varenvereniging hebben me daarop attent gemaakt door knipseltjes op te sturen. Waarvoor dank!

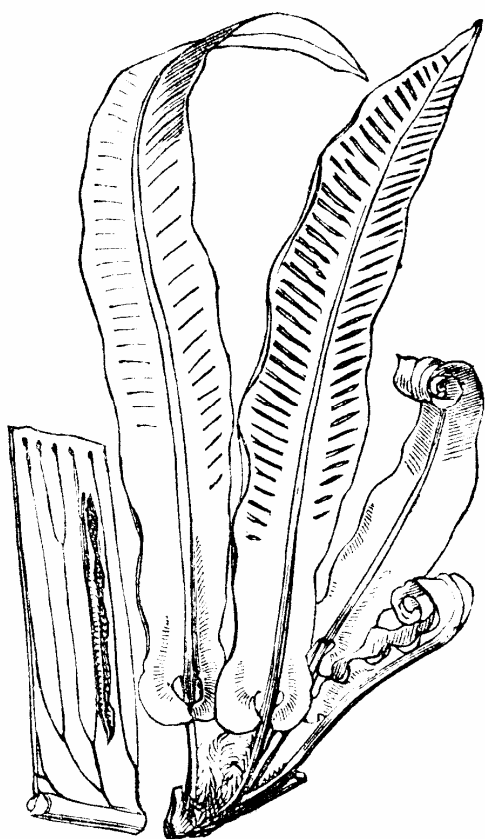
Wat was er aan de hand?

Het centrum van Terborg was al enige tijd een bron van zorg. Leegstand en verwaarlozing leidden tot verpaupering, en met name de verkrotting van het pand dat ter plaatse bekend staat als het pand Metz begon de spuigaten uit te lopen. Het was dan ook een hele opluchting dat er door een woningbouwvereniging een plan voor nieuwbouw werd ontwikkeld, waarbij op de plaats van het krot een complex van winkels en woningen gebouwd zou gaan worden.

Tot iemand de ontdekking deed dat op de uit elkaar vallende muren van dit pand varens waren begonnen te groeien. In de buurt van een lekkende regenpijp, wat natuurlijk niet zo erg verwonderlijk is. Onder die varens waren ook de Steenbreekvaren en de Tongvaren (overigens vertonen de foto's die bij de verschillende persberichten zijn opgenomen een verbluffende variatie, van *Nephrolepis* "bostoniensis" tot Blaasvaren of zelfs Stinkende gouwe, *Chelidonium majus*). In een stukje dat ik een paar jaar geleden in Varen Varia schreef over Varens en de Wet heb ik uitgelegd dat dit wettelijk beschermde soorten zijn. Enigszins luchtig voerde ik toen een (verzonnen) bitse boswachter ten tonele, om te illustreren dat met de Nederlandse wet niet te spotten valt. De werkelijkheid overtreft weer eens alle fantasie – wat de inwoners van Terborg tot hun schrik hebben gemerkt.

De varentjes werden ontdekt door een ecologisch adviesbureau, tijdens het vooronderzoek dat in dit soort zaken verplicht is, waarop de sloop van het pand waarop de plantjes groeiden onverbiddelijk moest worden stopgezet. Daar waren de inwoners van Terborg niet blij mee. Sommigen waren zelfs zo verbolgen dat ze 's nachts hebben geprobeerd de planten uit de muur te trekken. Dat is ook uiteindelijk gelukt. De Algemene Inspectie Dienst, zeg maar de opperkoddebeiers van Nederland, sommeerde eerst nog de woningbouwvereniging om hekken te plaatsen om de bedreigde planten te beschermen, en dreigde met vervolging van de vernielers (wegens het plukken van wettelijk beschermde soorten), maar alles tevergeefs. Enige tijd en enkele vernielingen later leken alle varens verdwenen te zijn. Dat was echter geen reden voor de Inspectiedienst om de bescherming dan maar op te geven. Integendeel. „Het weghalen van de varens door derden maakt de vertraging alleen maar groter. De initiatiefnemer moet extra beschermende maatregelen nemen en alsnog een ontheffing aanvragen.” zegt de Dienst Regelingen (Woonkrant, 24 december 2007). En bovendien, een paar meter verderop bleken nog een paar minuscule polletjes aan de aandacht van de plukkers ontsnapt te zijn.

Er moest dus een ontheffing worden aangevraagd bij de Minister. Maar dat kost tijd en geld, en de Minister kan aan de ontheffing voorwaarden stellen. Dat heeft de Minister inderdaad gedaan en enige tijd later, op 25 januari, werd bekend dat de betreffende muurdelen beschermd, en in het nieuwbouwplan opgenomen moesten worden. Er werd prompt weer een ecologisch adviesbureau in de arm genomen (hetzelfde? Daarover heb ik niets kunnen vinden...), dat braaf een beschermingsplan heeft opgesteld en de uitvoering ervan intensief heeft begeleid, zodat onlangs, op 8 maart, de stukken muur (volgens sommige bronnen 4, volgens andere 5) voorzichtig in een houten frame konden worden geplaatst en worden losgemaakt uit de muur. Onder het toezien van een milieuadviseur. En natuurlijk de regionale TV-zender. Ze

worden nu opgeslagen. De kosten voor de hele operatie worden geschat op een ton.

Wat moet er nu met de beschermde muurdelen gebeuren? Er zijn verschillende ideeën. Ze kunnen ergens anders in de nieuwbouw worden opgenomen. De directeur van de Woningbouwvereniging had ook het idee om de muurdelen in een kunstwerk of een fonteintje op te nemen. En vanuit de bevolking is al geopperd dat ze dan het beste kunnen worden verwerkt tot een sokkel voor een beeld van een ambtenaar die geld over een balk smijt.

Hoe lang zal het gaan duren, en hoe groot zou de kans zijn dat de varens de verhuizing, opslag en herplaatsing op een andere plaats overleven? Misschien kunnen we het beste maar ergens een paar plantjes Steenbreek- en Tongvaren achter de hand houden om opnieuw in de nieuwbouw in te metselen?

De moraal?

Die moet natuurlijk beginnen met de constatering dat noch de Steenbreekvaren (*Asplenium trichomanes*) noch de Tongvaren (*A. phyllitidis*) bijzonder sterk bedreigde planten zijn. In Nederland is geen van de twee echt heel erg zeldzaam. Volgens de laatste gegevens, verstrekt door Floron, komt de Steenbreekvaren in c. 45 uurhokken (kwadraten van 5 x 5 km) voor in Nederland (gemeten over de periode 1975-2005), en de Tongvaren in c. 250. De laatste soort is zelfs een vrij algemene verschijning in veel oude steden in het Westen van het land. Zoals iedere varenliefhebber weet zijn beide soorten goed te kweken, en zaait vooral de Tongvaren zich gemakkelijk uit. Dat is ook wel duidelijk uit het gemak waarmee de twee soorten zich hebben kunnen vestigen op een gammel muurtje in de buurt van een lekkende regenpijp. Misschien waren de sporen voor die vestiging wel afkomstig uit de tuin van een varenliefhebber in de omgeving... Of zopu er iets zit er in het idee van een overbuurvrouw die volgens een reportage van Omroep Gelderland (25 januari 2007) in het bos een paar mooie varens zag en die naast het sloop pand heeft geplant? (hoewel het waarschijnlijker is dat dit de vele planten van de niet beschermde Wijfjesvaren betreft die ook op de betreffende muur groeiden).

In ieder geval, het voortbestaan van deze planten in Terborg lijkt niet af te hangen van het voortbestaan van de muurdelen. En het verdwijnen van de planten uit Terborg heeft heel weinig gevolg voor het voortbestaan van deze soorten in Nederland. Raakt er weer eens een regenpijp lek bij een oude muur, dan komen de planten wel weer terug.

Helaas heeft de Algemene Inspectiedienst geen boodschap aan een realistische inschatting van het feitelijke effect van verwijdering van een paar planten. Beschermd is beschermd. Wie een beschermde varen op een muurtje heeft staan, kan daar dus last mee krijgen.

Daarmee is iedere pol van goed fertiele Tongvaren in feite een bedreiging geworden voor de omgeving. Een al te goed spo-

redragende plant kan de stadsvernieuwing tegenhouden, de sloop van het gammele tuinmuurtje van de buren, of de renovatie van een wrakke serre. En het is treurig om te constateren dat de beschermende maatregelen die in dit soort gevallen opgelegd kunnen worden hoogstwaarschijnlijk minder effectief, maar wel vele malen duurder zijn dan het herplanten van een identieke plant op een andere geschikte plaats. De maatregelen in Terborg lijken eerder gericht te zijn op het behoud van een oud stuk muur dan op het behouden van een interessante varenbegroeiing.

In alle eerlijkheid moet trouwens wel gezegd worden dat alle opgegeven kosten inclusief de geschatte kosten van de vertraging lijken te zijn. En dat de vertraging van twee maanden ook nodig was omdat januari/februari de kraamperiode is van de Steenmarter, een eveneens aangetroffen beschermde soort die ook graag gebruik maakt van verkrottende gebouwen (buiten de kraamperiode worden Steenmarters gedacht zelf het vege lijf te redden als de sloophamer toeslaat)... En dat de hele vertraging natuurlijk voorkomen had kunnen worden door tijdig een ontheffing aan te vragen. Het is dan ook vreemd dat op de website van Vide (de beroepsvereniging voor "toezichthouders, inspecteurs, handhavers en evaluatoren") te vinden is dat de woningbouwvereniging dat ook al gedaan had op 5 november, dus 3 weken voordat de publiciteit losbarstte (www.videnet.nl). In aanmerking genomen dat de Minister in dit soort gevallen 8 weken de tijd heeft kunnen we ons afvragen of die eerste aanvraag wel compleet genoeg was om in behandeling te worden genomen. Misschien is de hele affaire nog wel meer het gevolg van slordig werk van de woningbouwvereniging dan van de aanwezigheid van varens.

Gelukkig is ook het ministerie van LNV zich, naar het schijnt, onder de hand ervan bewust dat een te rigoureuze bescherming van individuele planten geen oplossing is voor enig probleem. Er is iemand aan het studeren op een oplossing die bruikbaar is voor de oude steden in het Westen van het land. Of dat een bruikbare versoepeling van de regels oplevert is nog maar afwachten. Voorlopig moet iedere varentuinier zich be-

wust zijn van het risico waarmee zijn/haar liefhebberij de omgeving belast.

Bronnen

(alle geraadpleegd op 13 en 14 maart 2008)

Vroege Vogels website (<http://vroegevogels.vara.nl>) berichten geplaatst 26 november 2007, 12 december 2007, 25 januari 2008

Omroep Gelderland (<http://www.omroep gelderland.nl>), reportages 25 januari 2008, 7 maart 2008.

Website Vereniging Terborgs Belang (<http://www.terborgsbelang.nl/>), diverse berichten.

De Woonkrant, 24 december 2008 (http://www.telegraaf.nl/woonkrant/2844535/_De_natuur_als_kraker_.html)

Website Vide, beroepsvereniging voor toezichthouders, inspecteurs, handhavers en evaluatoren (<http://www.videnet.nl/actueel&localAction=details&id=4824669>)

De varens van Noord-Scharwoude

Rens Huibers

In het Noordhollands Dagblad van 25 juni 2007 stond het volgende korte bericht:

Plantje verstoort Achterburggracht in Noord-Scharwoude.

“De gemeente Langedijk heeft plannen om de doorvaarbaarheid van de Achterburggracht te bevorderen. Maar dat heeft niets te maken met de zes centimeter ‘drab’ die het water al wekenlang vervuult. Volgens bewoner Ton van Schagen kon een oude Langedijker zich herinneren dat het verschijnsel zich veertig jaar geleden ook al eens voor deed. Wat voor plantje het hier betreft is niet bekend.”

Omdat er ook nog een kleurenfoto en een vergrote inzet van het plantje in de krant stond herkende ik meteen dat het de Grote kroosvaren (*Azolla filiculoides*) betrof.

Een paar dagen later stond er zelfs een forum in de krant (!) over het bewuste varentje.

Niemand had enig idee wat het was. En dat terwijl het jaarlijks in bijna iedere doodlopende sloot in Langedijk voorkomt.

Dus ik op onderzoek naar de bewuste sloot in Noord-Scharwoude. Als geboren en getogen Broeker wist ik van de foto precies welke sloot het betrof. Aangekomen bij het bruggetje kon ik mijn ogen niet geloven wat daar in die sloot lag. Wij zien ieder jaar wel wat kroosvaren drijven maar zo verschrikkelijk dik als in deze sloot, nee dat nog nooit. Er liepen zelfs eenden overheen!

Oorzaak: vanaf de maanden maart en april, die zeer zonnig waren, kon het gebeuren dat het water sneller opwarmde, ook doordat de droge perioden van die tijd en de zeer weinige regens de watertemperatuur niet deden dalen. Dan krijg je ook nog door de lichttoename in de zomermaanden een explosie van groei en dat in combinatie met algensoorten waar de kroosvaren in symbiose leeft.

Maar om een nog langer verhaal korter te maken: ik heb de bewoner opgezocht en hem verteld wat het was. Grote kroosvaren? Nog nooit van gehoord, zelfs niet van meerdere oudere Langedijkers. Raadsel opgelost. Maar nu de vraag: gaat dit zo door?

Ja, tot eind september wanneer het water nog een redelijke temperatuur heeft. Maar daarna stopt het groeien vanwege een tekort aan intens daglicht en bij de eerste nachtvorsten wordt het rood en zinken de sporenkapsels in de wintermaanden naar de bodem van de sloten.

Dus februari 2008 maar eens naar de heer Ton van Schagen gebeld en hem gevraagd hoe de sloot er nu bij ligt. Hij vertelde: op een paar plukken eendenkroos na was de sloot helemaal leeg. In november kleurde het kroos rood en was tegen de kerstdagen aan weg.

En zo gebeurt het, dankzij de zachte winters, ieder jaar weer boi ons in Langedoik.

Wilde Tongvarens?

Wim van Dam

Naar aanleiding van de Tongvarens die de Telegraaf haalden, omdat ze door hun aanwezigheid sloop en nieuwbouw vertraagden en ook ineens verdwenen waren, mijn ervaringen met deze toch officieel beschermde wilde plant.

Al voor de oprichting van de Varenvereniging was ik al een varenfreak en had en heb nog steeds een tuin met varens. Vanaf mijn jeugd ben ik gefascineerd door flora en ook fauna en heb mijn oude flora echt versleten. Later ben ik mij gaan specialiseren in varens en bosplanten en heb in de jaren 80-90 vrij veel over varens en bosplanten als hobby voor diverse tuinclubs en afd. Groei en Bloei gesproken.

Zo herinner ik mij goed dat ik dan de Tongvaren en zijn zeldzaamheid in Nederland besprak, dan de flora aanhaalde met de opmerking "in Nederland alleen op oude vochtige muren en zeer zeldzaam". Ik wist in onze streek één standplaats namelijk een oud gemetseld bruggetje bij de ingang van een openbaar landgoed in Warmond (bos van Kranz). Wij wandelden daar regelmatig en ik keek altijd even naar die planten, ze zijn er nog steeds.

Inmiddels heb ik (buiten cultuurvormen) diverse hele forse wilde Tongvarens in mijn tuin, die er al vele jaren zonder extra zorg bijstaan. Die planten komen oorspronkelijk uit Frankrijk (Bretagne). We waren daar begin jaren 80 op vakantie en ik nam wat jonge planten mee uit een donker ravijnbos, waar de Tongvaren echt de hoofdbegroeiing was.

In een keermuurtje van oude dakpannen (op zijn kant aaneengeschoven) zijn nu in mijn tuin ook al jaren regelmatig zaailingen te vinden. De productie van Tongvaren sporen in mijn tuin is dermate groot, dat ik op de meest vreemde plaatsen soms kleine Tongvarentjes aan tref. Zoals bijv. een stekpotje in het kasje met een Fuchsia die heeft ineens een Tongvarentje als buur. Ook bij oranjerie planten in pot, die dus regelmatig water krijgen heb ik ze ook wel

aangetroffen.

Gecharmeerd was ik toen ik één Tongvarentje vond in de voegen van het metselwerk van ons huis (bouwjaar 1947) in het stoepje van de voordeur zeer nietig en zomers vrijwel verdrogend maar toch, dit jaar staan er inmiddels drie!! De voordeur is op het westen en we hebben grote eikenbomen in de laan, zodoende is er daar alleen in de late namiddag even zon. De varentjes overleven daar al enkele jaren. Ik denk hier te kunnen spreken van het plantkundig fenomeen 'kommervorm', dit zijn wilde planten die zich uitgezaaid hebben en ontkiemd zijn in een zeer ongunstige, arme standplaats en als het ware Bonsai planten heel klein en nietig toch soms toch tot bloei komen en zaad zetten en in dit geval sporen zullen produceren. Ik hou het nauwlettend in de gaten.

Een tweede verrassing vond ik deze winter bij het huis van de achterbuurman. Jaarlijks help ik hem met het bladvrij maken van de goten en de dakjes van zijn dakkapellen, zijn huis staat vlak naast een parkje en er hangen grote Eiken en Essenbomen over zijn tuin. Op hoogte van een meter of zes hing er uit de muur van de beschaduwde zijgevel op het oosten een mooie Tongvaren. Mijn buurman vond het wel interessant en zal de plant zeker niet weghalen integendeel hij spoorde mij aan tot publicatie, bij deze dus geregeld. Zeker ben ik blij met de uitstraling van de wilde varensoorten van onze tuin naar de natuurarme randstedelijke omgeving waar wij wonen.

P.S. Hierbij moet ik toch wel even aantekenen dat sommige van mijn grote Tongvarens de laatste jaren ongezond gele blade- ren hebben. Kan dit een gebreksziekte zijn? Is er iemand die mij hier iets over kan vermelden!!

Varens op Tenerife

Rens Huibers

Oktober 2007 weer op Tenerife geweest, met in het achterhoofd dat ik nu toch wel eens een varen wilde tegenkomen die ik in de twee voorgaande keren op dit eiland nauwelijks heb aangetroffen. Oké, het is zomer geweest en gortdroog op het eiland, dus veel varensoorten zullen opgekruld, uitgedroogd of afgestorven zijn. De adelaarsvaren (*Pteridium*) en het Canarische apenpootje (*Davallia canariensis*) hebben daar schijnbaar nooit last van.

Maar de verhalen van Johan Eek die ik heb gelezen in een voorgaande Varen Varia over varens op Tenerife zijn voor mij steeds een doorn in het oog geweest. Waarom vindt hij ze wel, en ik niet? Misschien ook wel doordat Johan in het vroege voorjaar is geweest en de winterregens de varens dan weer tot leven hebben gewekt.

Maar goed, ik had alle moed verzameld en ben er met de auto en de bergschoenen op uit gegaan. Eerst maar eens naar de vulkaan: Pico del Teide. Machtig mooi om daar in die woestenij te lopen en de ontstaansgeschiedenis te weten te komen van dit eiland.

Daarna via een bochtig bergweggetje naar het noorden gereden waar je op een gegeven moment midden in een dennenbomenbos belandt. Ik eruit en trui aangetrokken, want het was toch wel heel fris daar om een stukje bos te gaan bekijken.

Toch wel verrassend zo'n stuk bos met *Pinus canariensis*, *Eucalyptus*, allerlei grassen en varens! Lopend in een uitgedroogd beekje met grote stenen, met aan beide kanten hoog opgaande rotshellingen vond ik eindelijk iets interessants. Naast een uitgedroogde pol *Polypodium cambricum* (?) vond ik een halfgroen varentje wat mij in eerste instantie aan een *Cheilanthes* deed denken. Maar met het boek van Rémy Preli (*Les fougerès et plantes alliées*) kwam ik tot de conclusie dat het *Notholaena marantae* was, een varentje dat voor onze tuinen bijna onmogelijk over te houden is.

Dat was een goed begin van de dag. Na nog een uur rondkijken en nog veel meer van *Notholaena* gevonden te hebben maar weer een stukje verder gereden. Komende vanaf een smal en kronkelig bergweggetje reed ik een parkeerplaats op van een restaurantje dat met het terras op het zuiden een schitterend uitzicht bood op de hellingen met op de achtergrond de Atlantische Oceaan. Hier stonden veel succulenten o.a. *Opuntia*'s, *Euphorbia*'s en *Dracaena*'s.

Het eerste wat mij opviel tegen de heuvels waren bovengrondse buizen waar schijnbaar water doorheen gevoerd werd. Navraag bij de eigenaar bevestigde mijn vermoedens.

Teruglopend naar de parkeerplaats ontdekte ik een vochtige plek dicht bij een buizenstelsel waar iets groeide. Tot mijn verbazing stonden daar twee varensorten die ik kon determineren als *Cosentinea vellea* en *Cheilanthes acrostica* midden tussen vulkanisch gesteente.

Nog eens goed rondkijkend ontdekte ik talloze plaatsen waar deze varens groeiden, alleen waren ze onherkenbaar geworden door de droogte.

Goed, maar weer verder met de auto. Op naar het noordwesten van het eiland waar veel kwekerijen (bananen, kalanchoës) zijn en de luchtvochtigheid een stuk groter is dan in het zuiden. Daar zie je dus langs de kant van de weg op vochtige rotswanden *Adiantum capillus-veneris*, *Polypodium cambricum*, *Asplenium obovatum* en *Asplenium trichomanes* groeien.

Goed, dat was dus een vakantiedag waarin ik meer heb meegemaakt dan in al die weken de voorgaande keren dat ik hier geweest ben.

Waar pakten de Hollanders hun biezen?

Wim de Winter

In het Engels wordt het Schaafstro (*Equisetum hyemale* L.; fig. 1) "Dutch Rush" genoemd, "Hollandse bies". Deze naam wordt toegeschreven aan grootschalige importen van deze schuurbiezen vanuit Holland naar Londen, aan het begin van de 19e eeuw. Nu is Schaafstro helemaal geen algemene soort in Nederland. Het grootste deel van zijn huidige vindplaatsen heeft namelijk betrekking op de spoorwegpaardestaart (*E. × moorei* Newman; fig. 2), de bastaard van Schaafstro en de Vertakte paardestaart (*E. ramosissimum* L.). Zo ruwweg kan gesteld worden dat alles ten westen van de grens Zwolle-Arnhem-Breda de bastaard is en ten oosten daarvan het echte Schaafstro domineert. In Zuid-Holland komt de spoorwegpaardestaart veel voor in de duinen, vooral op plaatsen met los zand.

Aanvankelijk vroeg ik mij af of dit massale voorkomen van deze bastaard, die elders in de wereld behoorlijk zeldzaam is, misschien te danken was aan doelbewust ingrijpen van de mens. Schaafstro wordt in de literatuur namelijk wel als zandbinder genoemd. Maar zou het dan niet misschien niet ook zo zijn dat de naam "Dutch Rush" eigenlijk van toepassing is op de bastaard in plaats van de oudersoort? Immers, is het niet aannemelijker dat een paardestaart die in massa's voorkomt nabij de bevolkingscentra van het economisch actieve westen van ons land verzameld werd in plaats van een zeldzame bossoort uit de toen nog nauwelijks ontwikkelde oostelijke provincies?

Wat is de "Dutch Rush"?

Om de tweede vraag – wat werd er precies naar Londen geëxporteerd – te beantwoorden wenden we ons tot de eerste geschreven berichten hierover. Edward Newman schreef in 1844 (p. 21):

"... het wordt nog altijd gebruikt voor het gladschuren van hout, been, ivoor en diverse metalen, in het bijzonder van koper. Tot dit doel wordt het ingevoerd onder de naam "Dutch Rush", in grote hoeveelheden, uit

Holland, waar het geteeld wordt op de oevers van kanalen ("canals": kanaal, gegraven waterweg, vaart, gracht) en op de kustverdediging, die veelal gebonden en verstevigd wordt door zijn sterke en vervlochten wortelgestel. (...) Ik vind echter, net als enkel andere voortreffelijke plantkundigen, dat er ruimte voor twijfel bestaat of het Schaafstro dat uit Holland wordt geïmporteerd wel identiek is aan onze Britse soort. Mr. Shepherd, de curator van de Botanische Tuin van Liverpool, die deze plant in cultuur bezit, is zo vriendelijk geweest mij te voorzien van vers materiaal. Deze zijn veel langer dan enig Brits exemplaar van *E. hyemale* die ik tot nog toe heb gezien, en vertonen structurele kenmerken die afwijken van die van de Britse planten. Het meest in het oog lopend is het grotere aantal *striæ*, dat in sommige gevallen wel 32 bedraagt."

Over dat Britse materiaal schrijft hij even verderop dat er op welontwikkelde stengels zijn gewoonlijk ongeveer twintig *striæ* zijn, in aantal afnemend naar de dunner wordende top. Hij vermeldt niet de gemiddelde hoogte van de Britse planten, maar uit zijn illustratie van een "goed, maar niet buitengewoon ontwikkelde stengel" maak ik op dat die ongeveer 60 cm mat.

Een volgende aanwijzing krijgen we van Thomas Moore (1861, niet de Moore naar wie *E. × moorei* vernoemd is; dat was D. Moore, curator van de botanische tuin van Glasnevin, Dublin), die verder in gaat op de rol als zandbinder:

"Zij worden uit Holland verkregen, waar de soort aangeplant wordt om bedijkingen ("embankments": dijk, dam, wal, bedijking, opgehoogde baan / weg, kade) te verstevigen met zijn vertakkende, ondergrondse stengels. Men heeft gesuggereerd dat onze eigen zandige zeekusten hier ook profijtelijk mee beplant zouden kunnen worden. (...)

Alle *Equisetum*-soorten hebben een harde coating op hun stengels, en kunnen, en worden, in meerdere of mindere mate gebruikt om te polijsten; maar de stengels van *E. hyemale* hebben verre de voorkeur boven die van de andere soorten vanwege hun ruwere en meer geharde oppervlak.

Moore was op dat moment al bekend met *E. × moorei* want deze bastaard wordt even verderop in een eigen sectie beschreven. Het is echter denkbaar dat deze te die tijd als al te zeldzaam beschouwd werd om als serieus alternatief voor schuurpapier gezien te worden.

Het is mogelijk dat Moore voor deze bewering wel degelijk uit eigen kennis put, maar evenzeer zou deze alinea een echo kunnen zijn van de *Asprella* uit de oudere literatuur (vgl. Fuchs, 1543). Onder *Asprella* werden alle harde paardestaarten verstaan (*Equisetum* subgenus *Hippochaete*), die geschikter werden bevonden voor schuur- en polijstwerk dan de zachte soorten (subgenus *Equisetum*). In de loop der eeuwen neemt het aantal onderscheiden soorten toe, maar een terugkerend element in de beschrijvingen is dat *Asprella* beter is voor schuurwerk omdat het harder en ruwer is dan de andere. Het gaat dan echter steeds om een verschil tussen de *Hippochaetes* en de overige soorten, en niet om *Schaafstro* als soort naar voren te halen. Ik geloof dus niet dat Moore hier *E. × moorei* expliciet afwijst als geschikt om mee te schuren en dat het dus uitsluitende *Equisetum hyemale* zou kunnen zijn die tot dat doel verkocht werd in Londen. (Ik heb overigens zelf ooit eens tot mijn eigen verrassing vastgesteld dat je met de bastaard zonder moeite een roestig tuinhekje blinkend schuurt...)

Anne Pratt (1866, p. 287-288) houdt ten aanzien van de teelt en het gebruik als bodemversteviger een vergelijkbaar betoog:

"Dit is geen algemene soort die kennelijk zeer lokaal gevonden wordt in de graafschappen waarin hij voorkomt. Hij is algemeen in vochtige streken en bossen van sommige continentale landen, zoals Duitsland en Zwitserland. In Holland groeit hij veelvuldig en bereikt een weelderige staat op de talloze bedijkingen en oevers van kanalen. De grote hoeveelheden van deze plant die elk jaar worden aangevoerd op de Londense markten hebben vele plantkundigen ertoe gebracht te veronderstellen dat de teelt langs onze eigen zandige kusten commercieel aantrekkelijk zou kunnen zijn

fig. 1: Schaafstro (*Equisetum hyemale* L.)

en tegelijkertijd een stevige bodem zou vormen aan de waterkant. Mr. Francis, volgens wie het op zulke plaatsen snel en weelderig zou groeien, voegt daaraan toe: 'De Hollanders zijn welbekend met de waarde van zijn lange en verweven wortels bij het weerstreven van de eroderende werking van de oceaan, die spoedig hun dijken zou ondermijnen, als er geen *Equisetum hyemale* op geplant was.'

Het is opmerkelijk dat beide tijdgenoten van Newman aan *E. hyemale* een hoogte van twee tot drie voet toeschrijven, wat dus inhoudt dat de paardestaarten die door hun lengte zo een indruk maakten op Newman meer dan een meter lang geweest moeten zijn. Dit stemt niet overeen met wat we tegenwoordig in Nederland aantreffen. Populaties verschillen onderling, maar variëren zo tussen de 45 en 90 cm in lengte. Er is één populatie langs de IJssel, waar sinds jaar en dag stengels van wel 1.20 m gevonden worden, maar dat is een uitzondering. Ook in de herbaria hebben we nog geen andere uitzonderlijk grote planten gezien. Nog lastiger is het om Newmans details van de stengel in overeenstemming te brengen met het Nederlandse materiaal. Het aantal van 32 ribben overschrijdt niet alleen alles wat in Nederland gevonden is in dezelfde mate als de Britse planten, het is bovendien ruim buiten de range van de Europese *E. hyemale* ssp. *hyemale* (14-26 ribben). Alles tezamen suggereert dit meer dat het om de Noord-Amerikaanse *E. hyemale* ssp. *affine* (Engelm.) gaat, die 14 tot 50 ribben telt en langer (tot 2.25 m) en dikker (tot 1.75 cm) wordt (Hauke, 1963).

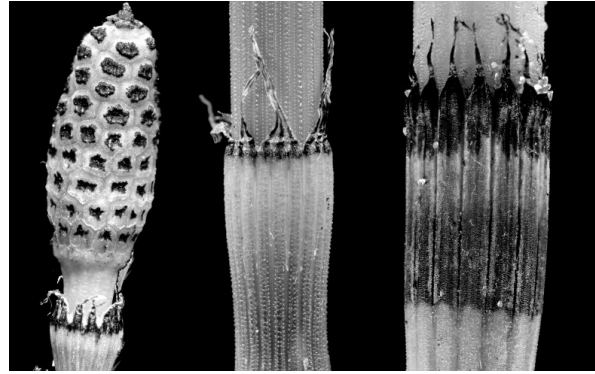

Fig. 2. De spoorwegpaardestaart (*E. x moorei* Newman)

Het zou gemakkelijk vast te stellen zijn of het om de Europese of de Amerikaanse ondersoort ging, als er nog materiaal beschikbaar zou zijn dat in die tijd op de markt was verzameld. Schaafstro kan heel oud worden en het is niet ondenkbaar dat de planten die Newman uit Liverpool kreeg toegestuurd daar nog steeds groeien. De oorspronkelijke locatie van de botanische tuin van Liverpool, waar Newman zijn planten van had gekregen, is echter sinds 1945 gesloten en de kans dat er daar nog planten in cultuur zijn is verwaarloosbaar. Wel is er nog herbariummateriaal bewaard gebleven, verzameld door John Shepherd van "*Equisetum hyemale*" gecultiveerd in Liverpool Botanic Garden, Myrtle St, en verzameld in November 1816. Dit is echter een mix van *E. hyemale* en *E. variegatum* (Bonte paardestaart). De eerste is een tamelijk kleine plant van ca. 55 cm met ongeveer 15 ribben. Newman schrijft "Mr. Shepherd, the curator of the Liverpool Botanic Garden". De John Shepherd hierboven genoemd is overleden in 1836, dus hiermee bedoelde hij vermoedelijk zijn opvolger Henry Shepherd. Het is natuurlijk mogelijk Newmans plant al in 1816 in cultuur was, maar het mengen van twee soorten op een herbariumvel doet wel het ergste vrezen over hoe goed paardestaarten van verschillende herkomst gescheiden gehouden werden. Ik heb nog steeds hoop dat er in andere herbaria planten van de Londense markten opduiken, maar tot op heden heb ik nog geen tips gehad.

Waar kwamen ze vandaan?

Ook in Nederland was *E. hyemale* s.l. "zeer algemeen in gebruik bij schrijnwerkers,

draaijers, en alle werklieden die aan onderscheiden lichamen gladheid en polituur willen geven (...) en wordt tot dat einde zelfs naar Engeland uitgevoerd.” (Kops, 1846; fig. 3). Aangezien deze paardestaarten kunnen verdwijnen bij overexploitatie, moeten er aanzienlijke oppervlaktes beschikbaar zijn geweest om zowel thuis- als exportmarkt te kunnen bedienen. Je vraagt je af waar deze geweest kunnen zijn want tegenwoordig zijn er geen zulke grote populaties van *E. hyemale* bekend. Ook in de vroege negentiende eeuw was de soort niet bijzonder wijdverspreid, hoewel Kops schrijft dat hij hier en daar in overvloed wordt aangetroffen. Hij is echter niet specifiek welke van zijn vermelde locaties tot die “hier en daar” gerekend kunnen worden. Veel van zijn vindplaatsen zijn in het rivierengebied en de duinen, vanwaar mij heden ten dage met één uitzondering uitsluitend bastaarden bekend zijn. Ook zijn illustratie (fig. 4) schrijf ik toe aan *E. × moorei*.

Zowel Newman als Pratt noemen kanaaloevers als specifieke groeiplaats. Het is onduidelijk of ze daarmee grote kanalen bedoelen of vaarten en grote sloten. Het laatste kan ik niet rijmen met het voorkomen van welke harde paardestaart dan ook. Maar de verwarring die ooit heerste tussen Schaafstro en Holpijp, die op zulke plaatsen wel groeit, is dan al meer dan honderd jaar opgelost. Kan het zijn dat de oude literatuur hier weer als feit gepresenteerd wordt? Maar ook de interpretatie van

“canals” als kanalen laat mij in verwarring, want op het eerste gezicht lijkt deze interpretatie evenmin plausibel: de harde paardestaarten groeien op zandgrond en kanalen op de zandgronden werden aangelegd met de aanvang van de industriële revolutie in die streken, in de latere 19e eeuw. Een voorbeeld hiervan is het Overijssels Kanaal (1858), waar je ze tegenwoordig inderdaad nog in klein aantal vinden kunt..

Nog lastiger wordt het met het gerapporteerde gebruik op zeekeringen. Hoewel dit een perfecte verklaring zou zijn voor het algemeen voorkomen van de bastaard tussen Scheveningen en Hoek van Holland, stelt Kops (1798; pp 115-116), na een zeer grondig onderzoek van de Noord- en Zuid-Hollandse duinen dat er hem geen andere middelen bekend zijn om het zand vast te leggen dan helm, stro, en rietmatten. Kops was botanicus en bovendien goed ingevoerd in de landbouw en hij besteedde bijzondere aandacht aan zowel het probleem van stuivend zand als aan landbouwkundig gebruik van de duinen. Als *E. × moorei* op dat moment in gebruik geweest zou zijn als zandbinder dan zou hij dat zeker vermeld hebben en eens te meer zo als het een belangrijk exportproduct was geweest dat in de duinen werd verzameld.

Desalniettemin is de bastaard in de duinen gebonden aan milieus met stuivend zand en hij verdwijnt snel als de vegetatie zich sluit. Ik veronderstel daarom dat hij ofwel

GROEIPLAATSEN. Hier en daar wordt dezelve in overvloed aangetroffen; onder anderen, behalve in de bosschen bij *ter Wolde*, en aan de *Landstraat* in het graafschap *Zutphen*, omtrent *Nederhorst den Berg*, te *Loosduinen* bij *'s Hage*, bij *Alkmaar* en bij *Haarlem*, en bij *Assen* en *Zwolle* (VAN HALL, *Flora Belg. Sept.* D. II 1ste stuk, p. 9), ook op ééne plaats op *Zuid-Beveland* (Dr. VAN DEN BOSCH), op eenige der zandplaten in de rivier de *Waal*, b. v. op die tegen over *Varik*, en op eene ander tegenover *Rossum* tusschen *Thiel* en *Bommel*, en inzonderheid omtrent *Dordrecht*; alsmede in menigte op eene plaats in het *Spoel* bij *Kuilenburg*.

GENEESK. GEBRUIK. Ofschoon men eertijds een afkooksel van dezelve, van *Herba Equiseti majoris*, ter genezing van waterzucht en van buikloop aanbevolen, en men de gekneusde plant ook tot heeling van wonden aangewend heeft, bedienen nogtans onze geneesheeren er zich niet van.

HUISHOUDELIJK GEBRUIK. Zeer algemeen in gebruik bij schrijnwerkers, draaijers en alle werklieden die aan onderscheiden lichamen gladheid en polituur willen geven. — Dezelve is hiertoe verkrijgbaar bij ijzersmits en droogisten, en wordt tot dat einde zelfs naar Engeland uitgevoerd.

Twijfelachtig is het, of zij voor paarden een gezond voedsel zoude zijn.

fig. 3: Kops & Van der Trappen (1846)

aan het begin van de 19e eeuw alsnog bewust is aangeplant in de duinen (misschien zelfs als gevolg van de suggesties in de Engels literatuur!), ofwel daar vanouds al voorkwam maar nog niet (h)erkend was als zandbinder. In het laatste geval is er misschien nog materiaal van voor 1800 in oude herbaria te vinden.

Tot slot

Het probleem van de identiteit van de “Dutch Rush” is daarmee dus nog niet opgelost. Het is onduidelijk waar zulke grote hoeveelheden paardestaarten dan wel verzameld of geteeld werden. De beschrijving van Newman, indien die werkelijk overeenstemt met het Londense marktmetaal, klopt niet met enige Europese populatie. Een mogelijkheid is dat het (ook?) vanuit Amerika werd ingevoerd, misschien inderdaad via Holland. Historisch onderzoek naar scheepsvrachten en marktprijzen zou hier meer duidelijkheid kunnen scheppen.

Literatuur

Fuchs, L. 1543. Den nieuwen Herbarius, dat is dat boeck van den cruyden, int welke met groote neersticheyt beschreven is etc. Michel Insingrin: Basel, [cap. CXXI]

Hauke, R.A., 1963. A taxonomic review of the genus *Equisetum* subgenus Hippochaete. Beiheft Nova Hedwigia; B: 1 – 123.

Kops, J., 1798. Algemeen rapport der Commissie van superintendie over het onderzoek der duinen; vol.1: Tegenwoordige staat der duinen van het voormaalg geweest Holland. Leyden : Herdingh en Du Mortier.

Kops, J.; Trappen, J.E. van der, 1846. Flora Batava: of afbeelding en beschrijving van Nederlandsche gewassen; vol. IX. Amsterdam, J.C. Sepp en Zoon.

Moore, T., 1861. British Ferns and their Allies. George Routledge and Sons, London, 187 pp.

Newman, E., 1844. A History of British Ferns and Allied Plants. Second (revised) edition; John van Voorst, London; xxxii + 424 pp.

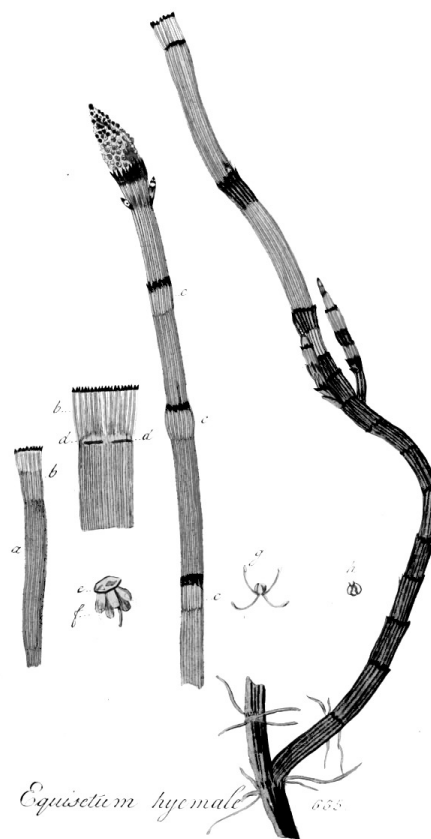

fig. 4: afbeelding uit Kops & Van der Trappen (1846)

Pratt, A., 1866. The Flowering Plants, Grasses, Sedges, and Ferns of Great Britain. Vol. VI: British grasses, sedges and ferns. Frederick Warne and Co., London, England; ix-x + 319 pp.

VAREN-VARIA, het orgaan van de Nederlandse Varenvereniging, verschijnt driemaal per jaar en wordt gratis toegezonden aan alle leden.

Redactie

Peter Hovenkamp
Eiberoord 3
2317 XL Leiden
phovenkamp@casema.nl

Bestuur

Voorzitter: Harry Roskam
h.c.roskam@hccnet.nl
Secretaris: Ben van Wierst
secretaris@nederlandse-varenvereniging.nl
Penningmeester: Dirk Ambachtsheer
penningmeester@nederlandse-varenvereniging.nl
Algemeen bestuurslid webbeheer: Bernhard Mars
b.l.m.mars@hetnet.nl
Algemeen bestuurslid activiteitencoördinator
Johan Roodnat
jokejohan@wanadoo.nl
Algemeen bestuurslid Theo Gerrits
theogerrits@kpnplanet.nl

Secretariaat

Ben van Wierst
Marquette 67
8219 AP Lelystad
0320 219449

Internet

<http://www.nederlandse-varenvereniging.nl/>

Sporenbank

Rens Huibers
r.a.huibers@scarlet.nl

Contributie

De contributie bedraagt € 16 per jaar (voor leden buiten Nederland € 20 per jaar), over te maken op postgiro 210286 t.n.v. de penningmeester van de Nederlandse Varenvereniging te Eindhoven.

Kopij

Varen-Varia accepteert in principe **alle** bijdragen van leden van de Nederlandse Varenvereniging. De redactie is graag bereid om, in overleg met de auteurs, zorg te dragen voor stijl of spelling.

Kopij kan worden aangeleverd in handgeschreven of getypte vorm (beide graag met dubbele regelafstand, of elektronisch (op diskette in ASCII-format, of elk gangbaar tekstverwerkingsformat), of per e-mail of e-mail aanhangsel naar:

phovenkamp@casema.nl

Illustraties: Illustraties bijvoorkeur in de vorm van lijntekeningen in zwart-wit.

Er kan per nummer een kleurenplaat worden bijgevoegd.

